

Tussen ideologie en psychopathologie

Gewelddadig extremisme en psychopathologie moeten volgens recente inzichten ten behoeve van risicomanagement op gedegen wijze geïntegreerd worden. In de (strafrecht)-praktijk blijken hiervoor obstakels te bestaan. Een gebrek aan consensus tussen instanties, dilemma's over informatie-uitwisseling en samenwerking en maatschappelijke ideeën over gewelddadig extremisme belemmeren het in beeld brengen van relevante individuele risicofactoren en daarmee de opvolging van casuïstiek – met potentieel verstrekkende gevolgen voor zowel maatschappij als individu.

ONDERZOEK

TEKST Floris Vermeulen, Maarten van Leyenhorst, Ineke Roex, Norah Schulten, Najib Tuzani
FOTO Ed Oudenaarden, ANP

Het interpreteren van gewelddadig extremisme bij individuen met psychopathologische problematiek is een complexe aangelegenheid die verstrekkende gevolgen kan hebben voor betrokkenen en de samenleving. Een fundamentele afweging bij deze interpretatie is de rol die ideologie en psychopathologie spelen in het radicaliseringsproces en het mogelijk extremistische geweld. Voor risicomanagement spelen vragen als: In hoeverre kan iemand als radicaal worden bestempeld als hij of zij extremistisch gedachtengoed tentoonspreidt én lijdt aan een psychische stoornis? Welke inschatting over toekomstig gewelddadig gedrag kan een professional maken voor zo iemand? En: Hoe beoordeel je iemand die zijn of haar geweldsdaad pleegde tijdens een psychose en zich in het verleden aangetrokken voelde tot extremistisch gedachtengoed?

Perspectieven

Aan extremistische uitspraken en gedrag van individuen

kan psychopathologie ten grondslag liggen, maar dit hoeft niet automatisch te betekenen dat er geen andere belangrijke (persoonlijke) drijfveren zijn. De context waarbinnen het individu zich bevindt, kan minstens zo'n belangrijke verklaring door gedrag vormen.

Het interpreteren door professionals vindt plaats in verschillende domeinen, met elk eigen specifieke dilemma's. Vanuit beleidsmatig perspectief denkt men na over de vraag over welke typen personen (met specifieke psychopathologische problematiek in combinatie met ideologische toewijding en elementen) de overheid zich zorgen moet maken en welk instrumentarium voorhanden is om (preventief) te handelen. Vanuit juridisch oogpunt is het de vraag in hoeverre bepaald gedrag of bepaalde ideeën een individu toe te rekenen zijn. Vanuit strafrechtpartners, zoals gevangeniswezen en reclassering, vraagt men zich af hoe de kans op recidive verkleind kan worden. In de zorg is een belangrijke vraag hoe individuen met extreme ideeën in combinatie met psychopathologische problematiek het beste behandeld kunnen worden. Het academisch

OMGAAN MET EXTREMISTISCHE DELINQUENTEN MET PSYCHISCHE PROBLEMEN

perspectief is met name gericht op de vraag welke factoren ten grondslag liggen aan een individueel proces van radicalisering en welke rol psychopathologie daarin speelt. Recent onderzoek laat zien dat de aanwezigheid van een psychische stoornis op zichzelf geen directe voorspeller of verklaring is voor extremisme, en dat het belangrijk is om extremisme als maatschappelijk probleem niet onnodig te medicaliseren (De Ridder e.a. 2019; Gill e.a. 2021). Personen met ernstige psychische aandoeningen kunnen wel extremistische denkbeelden hebben. Bij mensen die op de radar komen vanwege zorgen over gewelddadig extremisme wordt steeds vaker onderzocht of er mogelijk ook sprake is van psychische problemen. Alle vormen van psychopathologie kunnen in principe voorkomen bij extremisten uit alle ideologische hoeken en kunnen daarbij wel of niet een relevante rol spelen bij het radicaliseringsproces (Schulten e.a. 2019). Om tot de juiste beoordeling en aanpak te komen, moeten ideologie en psychopathologie geïntegreerd worden in de analyse en duiding van extremistische geweldsdelicten. Dit artikel laat zien dat een

dergelijke integratie hard nodig is en probeert een eerste aanzet daartoe te geven.

De praktijk

Casuïstiek gerelateerd aan radicalisering en extremisme wordt in Nederland op verschillende gremia beoordeeld en opgevolgd. Er bestaan lokale overleggen waar lokale (zorg- en veiligheids)partners elkaar periodiek vinden om casussen te bespreken. Het kan dan gaan om personen die nog niet strafrechtelijk worden vervolgd, maar over wie wel zorgen bestaan ten aanzien van radicalisering. Op het moment dat een dergelijk individu de wet overtreedt, komt de casus in principe in het strafrecht terecht. Een individu kan dan door het Openbaar Ministerie (OM) vervolgd worden voor een terroristisch misdrijf en in preventieve hechtenis worden genomen. Voor aan terrorisme gerelateerde casuïstiek betekent dit doorgaans plaatsing op een terrorisme-afdeling. Maar er zijn ook individuen die vervolgd worden voor terrorisme en niet op een terrorisme-afdeling maar op een reguliere afdeling worden

Een nadruk op psychopathologie kan er dan ook voor zorgen dat er (onterecht) minder aandacht is voor iemands ideologie

geplaatst. Hier kunnen verschillende redenen voor zijn, zoals leeftijd, argumenten om verdere radicalisering tegen te gaan en (vermoedens van) psychopathologie.

Psychopathologie kan aanleiding zijn om korter of om anders (bijvoorbeeld met tbs) te straffen en heeft vanzelfsprekend impact op de (gewenste) bejegening en begeleiding, het domein waarin re-integratie plaatsvindt (zorg of strafrechtelijk) en daarmee op de betrokken professionals. Waar een bewezen verklaard terroristisch oogmerk een strafverzwarend effect heeft, kan de aanwezigheid van psychopathologie leiden tot een kortere (of minder strikte) straf. Psychopathologie kan daarom ook voorgewend worden. Een strafrechtelijke afdoening gericht op zorg en behandeling kan soms van kortere duur zijn dan een gevangenisstraf. Als iemand uitbehandeld wordt verklaard (wat mogelijk nog sneller geconcludeerd wordt als psychopathologie wordt voorgewend), kan dat betekenen dat een veroordeeld persoon relatief snel terugkeert naar de samenleving.

De afweging in hoeverre er bij een extremisme-casus (ook sprake is van psychopathologie, wordt in Nederland op verschillende momenten door verschillende professionals gemaakt. Hoewel zo'n brede advisering door verschillende partijen ontegenzeggelijk leidt tot een goed beeld van een verdachte, kunnen nuanceverschillen en de waarde die daaraan toegekend wordt een groot effect hebben op de afdoening van de zaak en daarmee op de veiligheid voor de samenleving. Men kijkt immers vanuit verschillende perspectieven met verschillende expertises naar dezelfde casus en komt op basis daarvan tot een advies voor opvolging en risicomanagement. In de praktijk blijkt dit, ondanks onderling overleg, niet altijd te leiden tot consensus over de doorslaggevendende risicofactoren en de meest passende aanpak.

Specifieke risicotaxatie-instrumenten en specialistische kennis en ervaring zijn nodig om risico's op gewelddadig extremisme te specificeren. Mede hierom bestaat de strafrechtketen in Nederland deels uit speciaal daartoe opgeleide professionals, zoals een specialistische afdeling van Reclassering Nederland, een specialistische pool aanklagers van het OM, ideologische duidingsexperts van Nuance door Training en Advies (NTA)¹ en een speciaal opgeleid team forensisch psychologen en psychiaters. Ook buiten de strafrechtketen hebben enkele gemeenten speciaal opgeleide en exclusief op het onderwerp betrokken nazorgmedewerkers.

Geen expertise

Het gebruik van specifieke risicotaxatie-instrumenten en duidingsmethodieken betekent echter niet dat de concepten psychopathologie en ideologie uitvoerig en in samenhang worden onderzocht. Het tegendeel lijkt eerder het geval: de daadwerkelijke integratie van beide concepten als drijfveer voor (delict)gedrag wordt (nog) niet voldoende methodisch beoordeeld. Dit hangt samen met verschillende zaken. Zo heeft het grootste deel van de (algemene) zorgprofessionals in de Nederlandse zorgketen in het geheel geen expertise op het onderwerp terrorisme, noch toegang tot specifieke risicotaxatie-instrumenten voor gewelddadig extremisme (Van der Heide e.a. 2019). De praktijk leert dat veel zorgprofessionals ook geen kennis hebben van specialistische instanties waarmee samengewerkt kan worden. Een nadruk op psychopathologie kan er dan ook voor zorgen dat er (onterecht) minder aandacht is voor iemands ideologie. Het kan er zelfs toe leiden dat een verdachte of veroordeelde niet meer wordt begeleid door instanties die gespecialiseerd zijn in extremisme, maar dat hij of zij overgaat naar begeleiding (en nazorg) door zorgpartners met exclusieve aandacht voor en expertise in psychopathologie.

Een recent voorbeeld hiervan betreft de zaak-Malek F., de man die op Bevrijdingsdag 2018 in Den Haag verschillende mensen aanviel. Bij deze zaak heeft het OM (in hoger beroep) vrijspraak geëist voor het terroristische oogmerk, daar waar het OM dit oogmerk bij de eerste zitting nog op de tenlastelegging had staan. Het uiteindelijke gevolg was dat F. is veroordeeld voor verschillende pogingen tot doodslag en niet voor een (strafverzwarend) terroristisch delict. In deze zaak speelden tegenstrijdige adviezen van betrokken instanties, waarbij de ene instantie de nadruk legde op psychopathologie terwijl de andere aangaf dat er wel degelijk (ook) sprake was van een extremistische ideologie. Het OM koos ervoor om vrijspraak te eisen voor terrorisme omdat, naar eigen zeggen, het aanhangen van een extremistisch gedachtengoed en een impact van deze ideologie op het delictgedrag van F. erg moeilijk te bewijzen was.²

Wat belemmert

Het valt buiten de reikwijdte van dit artikel om een systematische beschrijving te geven van de manier waarop de Nederlandse praktijk van het beoordelingskader zoals hiervoor besproken functioneert. Er zijn hier wel een paar relevante observaties te maken ten aanzien van factoren die het zicht op ideologische risico's belemmeren. Wij beperken ons hierbij tot onze eigen professionele ervaringen. We richten ons op gender, verschillen in vormen van extremisme en ten slotte gaat het specifiek over casussen met adolescenten en jongvolwassenen.

Bij (jonge) vrouwen lijkt bij professionals soms sprake te zijn van een bias in de mate waarin ideologie gezien wordt als drijvende factor van gewelddadig extremisme. Sommige vrouwen benadrukken naïviteit, slachtofferschap en eventueel opgelopen trauma (als gevolg van verblijf in Syrië, ervaringen in een kamp in die regio, de situatie rond kinderen of van mishandeling). Dit kan erin resulteren dat eigengemaakte keuzes (gebaseerd op een extremistische ideologie) niet afdoende aan bod komen in gesprekken met

Rondom rechts en links lijkt in de praktijk een groot grijs gebied te bestaan

professionals en daarmee niet optimaal worden meegewogen bij risicomanagement. Zicht op ideologische risico's (voortkomend uit veeljarig verblijf in Syrië, continuering van verblijf in Syrië tot de val van het laatste ISIS-bolwerk, verblijf in huis met vrouwelijke strijders, overig extremistisch netwerk, verleden van actief propaganda verspreiden, kennis van mogelijke misleiding na terugkomst) kan hiermee naar de achtergrond verdwijnen.

Bij rechts- en links-extremisme is zowel aan de voorkant (advies) als bij de nazorg (begeleiding) relatief veel aandacht voor de juiste inbedding in zorg (autisme, cognitieve vaardigheden, kameraadschap en beïnvloeding). Dergelijke gevallen worden nog (te) vaak beoordeeld als 'gekkies' of 'losers', waarbij de aandacht voor ideologische geweldslegitimatie naar de achtergrond dreigt te verdwijnen. Dit kan erin resulteren dat de psychopathologische kant (onterecht) dominant wordt in het risicomanagement. We zien hier wel veel discussie tussen betrokken instanties voortkomend uit ieders eigen specialisme. Er zijn casussen bekend dat iemand vanuit persoonlijke beïnvloedbaarheid bijvoorbeeld betrokken is (geweest) bij een rechts-extremistische groepering. Deze beïnvloedbaarheid komt dan voorop te staan bij risicomanagement, terwijl de interpretatie en aanpak van een persoon die eveneens door persoonlijke beïnvloedbaarheid betrokken is geraakt bij islamitisch geïnspireerd extremisme vaker vanuit een ideologische invalshoek verklaard en begeleid kan worden. Een belangrijke vraag hierbij is wat de verklaring is voor het verschil in interpretatie. Heeft dit te maken met signalering en analyse aan de advieskant (bijvoorbeeld vanwege het ontbreken van zicht op of kennis van wat nu afwijkend rechts-links-extremistisch taalgebruik is, dit wordt immers vaak genormaliseerd) of door (verwachte) beperkingen van of beperkt zicht op de aanbodkant van degelijke begeleiding?

Rondom rechts en links lijkt in de praktijk een groot grijs gebied te bestaan van wat is toegestaan versus gedrag en uitspraken die een beoordeling als extremistisch zouden behoeven. Zo'n grijs gebied biedt meer ruimte om alternatieve criminogene en risico verhogende (waaronder psychopathologische) factoren te onderzoeken. Rond religieus extremisme bestaat het risico dat de (ideologische) tegenstelling tussen norm en afwijking (geweld) meer absoluut (en daarmee herkenbaar) beoordeeld wordt. Psychopathologie wordt hierbij mogelijk eerder beschouwd als bijzaak dan als factor die geïntegreerd moet worden in het totale risicobeeld.

Tot slot zien we bij casussen met jongeren en adolescenten dat de insteek vaak 'gedragsverandering' is, met de nadruk op positieve elementen en pedagogische ontwikkeling. Zicht op (ideologische) risico's vergt hierbij echter specifieke kennis. Mogelijk extremistische (geweld verheerlijkende) uitspraken worden bij adolescenten nog te vaak

afgedaan als onderdeel van hun ontwikkeling (zoekend naar identiteit), psychopathologie of stoerdoenerij. Hoewel dat mogelijk eveneens een rol speelt, neemt dit niet weg dat er meerdere casussen bekend zijn waarin er daadwerkelijk sprake is van een ideologische geweldslegitimatie. Door de aandacht voornamelijk of exclusief te richten op de ontwikkeling van de adolescent, kan het scenario van extremistisch geweld gelegitimeerd vanuit een extremistisch gedachtengoed uit het oog worden verloren.

Methodisch

In de Nederlandse praktijk zien we ten aanzien van psychopathologie en extremisme op sommige plekken binnen de betrokken instanties handelingsverlegenheid en afwezigheid van specialistische kennis. De benodigde expertise is niet overal aanwezig, waardoor het risico op eenzijdige interpretaties toeneemt. Daarnaast zien we verschillen in beoordeling en interpretatie op individueel niveau (gender en leeftijd) en op groepsniveau (vorm van extremisme), ook als er sprake lijkt te zijn van relatief gelijksoortige risicoprofielen. Bestaande maatschappelijke ideeën over oorzaken en verschijningsvormen van gewelddadig extremisme lijken hieraan ten grondslag te liggen, evenals gebrek aan kennis en aan passend begeleidings- en behandelingsaanbod voor links- en rechts-extremisme. Alles overziend, zijn een gedegen en zo methodisch mogelijke duiding en analyse vereist die gericht zijn op de impact van zowel psychopathologie als ideologie op iemands (delict)gedrag. Alleen op die wijze kan daadwerkelijk goed onderbouwd recht worden gesproken, met passende strafrechtelijke opvolging, bejegening, begeleiding en nazorg tot gevolg.

Floris Vermeulen is universitair hoofddocent bij de afdeling Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. **Maarten van Leyenhorst** is senior programma-medewerker op de aanpak van radicalisering en extremisme bij de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI). **Ineke Roex** is hoofd onderzoek van Nuance door Training & Advies (NTA). **Norah Schulten** is docent en promovendus bij de afdeling Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam en **Najib Tuzani** is algemeen directeur van Nuance door Training & Advies (NTA).

Noten

- 1 Nuance door Training & Advies (NTA) is een onafhankelijk advies- en onderzoeksbureau dat een bijdrage levert aan de (persoonsgerichte) aanpak van radicalisering en gewelddadig extremisme. NTA staat onder andere organisaties bij in de duiding van radicaliseringsproblematiek, treedt op als getuige-deskundige en ondersteunt professionals uit het veiligheidswerkveld met advies en opleiding.
- 2 <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2019:7308>

Bronnen

- Gill, P., C. Clemmow, F. Hetzel, B. Rottweiler, N. Salman, I. van der Vegt, Z. Marchment, S. Schumann, S. Zolghadriha, N. Schulten, H. Taylor & E. Corner, Systematic Review of Mental Health Problems and Violent Extremism. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 32(1), p. 51-78, 2021
- Heide, L. van der, M. van der Zwan & M. van Leyenhorst, *The Practitioner's Guide to the Galaxy: A Comparison of Risk Assessment Tools for Violent Extremism*. International Centre for Counter-Terrorism, 2019
- Ridder, B. de, T. Fassaert & C. Grimbergen, Radicalisering en psychiatrie: Pleidooi voor een brede blik. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 61(8), p. 54-562, 2019
- Schulten, N., B. Doosje, R. Spaaij & J.H. Kamphuis, *Psychopathologie en terrorisme. Stand van zaken, lacunes en prioriteiten voor toekomstig onderzoek*. WODC, 2019